

MATTS BERGMARK:

Naturmedicinerna

Läkeörternas egenskaper har varit kända alltsedan historiens gryning, skriver civilingenjör Matts Bergmark. Han ger en kulturhistorisk översikt över naturmedicinerna. Förr i tiden var det lika nödvändigt för en husmor att kunna använda läkeörter som att sköta övriga sysslor i hemmet. Det folkliga kunnandet har nu råkat i glömska och vi har blivit beroende av å ena sidan specialisterna, å den andra antroposofen och andra förmenta undergörare.

”Naturmediciner” är ett synnerligen diffust begrepp. Luddigt, för att använda ett modeord. Begreppsförvirringen är på vissa håll avsiktlig men bland den stora allmänheten aningslös. Tvetydigheten börjar redan med att ordet ”natur” ges varierande innebör. Dels kan det ange läkemedlets, medicinens ursprung — naturdrog i motsats till syntetiserat läkemedel — dels har det innebörden ”naturenlig”.

Strängt taget emanerar alla läkemedel, alltså även de syntetiska, på något sätt från naturen. Men i naturdrogerna, som hämtas från naturens alla tre riken, föreligger de verksamma ämnena redan färdiga. Vad som krävs för att förvandla drogen till ett läkemedel inskränker sig till viss bearbetning och beredning.

Naturdrogerna ger oss dock inte endast läkemedel utan också rus- och njutningsmedel, däribland narkotika.

Det är mycket viktigt att vi skiljer på ursprungsvaran — drogen — och det färdiga läkemedlet. Olyckligtvis har i USA *drug* kommit att beteckna såväl drog som läkemedel. Drugaddicts bör översättas ”drogmissbrukare” men har hos oss felaktigt blivit ”läkemedelsmissbrukare”, tex hos Riksföreningen för hjälp åt läkemedelsmissbrukare.

Vad narkomanerna — mestadels unga människor — missbrukar är sannerligen inte läkemedel utan hasch, ”morfinbas”, heorin och LSD, allt medel som är föremål för en hänsynslös marknadsföring av den världsförgrenade narkotikamaffian. Att skylla på läkarna och läkemedelsindustrin är ingenting annat än en avled-

ningsmanöver. Heroin (diacetylmorfin); har visserligen på grund av sina retningsdämpande egenskaper ingått i en del hostmediciner också i Sverige, men något missbruk var aldrig rapporterat. Ändock ströks heroin från listan över tillåtna läkemedelsingredienser redan på 1950-talet, på begäran av FN.

Antikens läkeörter

Många av de naturdroger som ännu är i bruk har varit kända och använda alltsedan historiens gryning. Vi har nattskattorna (ordet kommer av tyskans Nachtschatte, nattskugga) med alrunan (mandragoran) som sägenomspunnen representant. Alrunans bär omtalas på flera ställen i bibeln som "kärleksäpplen", och på roten kokade antikens kirurger "alrunevin" med sövande och dövande egenskaper. Bolmört och spikklubba är andra nattskattor som pga sina sekretionshämmande och kramplösande egenskaper ingår i medel mot magsår.

Opievallmons mjölksaft ger efter intorkning opium, som hyser en hel serie verksamma alkaloider. Tidigt lärde sig hellenerna att man av opium, ev i kombination med odört, kan bereda en dryck som skänker en smärtfri död. Den frivilliga döden var en allmänt accepterad sorti i Hellas, och giftbägaren tömdes i familjens och vännernas lag, inte som hos oss i ensamhet. Ville man däremot åstadkomma en smärtsam död — och det ville man gärna när det gällde förbrytare och politiska moståndare — dömdes del-

inkventen i stället att tömma en bägare innehållande den söndermosade roten av akonitum, stormhatt. Senare lärde man sig att opium givet i lägre, icke dödande dos, förmår att befria människan från även de svåraste smärtor. Morfin — den viktigaste av opiumalkaloiderna — ges fortfarande vid svåra cancersmärter.

Scilla eller sjölok innehåller hjärtglykosider med effekt på "inkompenenserade hjärtan". Den drogen var berömd redan i romarriket och ingick tillsammans med en rad andra komponenter bl a opium och torkat huggormskött, i det honungsmos, teriak, som Neros livläkare Andromachus komponerade och som ansågs kunna skydda inte bara mot alla sjukdomar utan också mot förgiftning. Teriak såldes på apoteken ända in i vårt århundrade, även om dess sammansättning ändrats åtskilligt under tidernas lopp.

Senare knöts det större intresset till hjärtglykosiderna i digitalis, liljekonvalj, som i öststaterna intar samma ställning som digitalis hos oss, och våradonis. Under de senaste decennierna har sjöloken på nytt kommit till heders.

Antikens läkekonst utövades uteslutande av män, och den manliga dominansen skulle förbli förkrossande ända in i vår egen tid. Det råder fortfarande manlig dominans bland läkare, nota bene i västerlandet. I Sovjet och satellitländerna har läkaryrket däremot blivit ett nästan renodlat kvinnoyrke, kanske delvis som ett resultat av att man där mera närmast sig folkmedicinen.

Folkmedicinens läkeörter

Vid sidan om den sk skolmedicinen har det alltid existerat en folkmedicin. Liksom husmodern visste hur hon skulle häckla lin, röka skinka, brygga öl och baka, så visste hon också hur hon skulle stilla blodflöde, råda bot för matsmältningsrubbingar och behandla förkylningssjukdomar.

Vid huskurena användes främst olika läkeörter. Recepten tillhörde det folkliga vetandet. De bevarades och fördes vidare genom muntlig tradition.

Galläpplen, som är resultatet av stekelangrepp på bl a ek, är rika på garvsyror. De har följaktligen en adstringerande (sammandragande) verkan, som utnyttjats vid sårbehandling (blodstillning) och slemhinnekatarrer men även som stoppande medel vid diarréer, vid "sur mage" samt som transpirationshämmande medel.

Örter som är rika på slem, t ex lin(frö), groblad, malva och ålandsrot, förmår bilda ett skyddande skikt på hud och slemhinnor. De har i form av grötar använts utvärtes som sårmedel och för att "mjuka upp" bölder, invärtes vid mag- och tarmkatarr samt vid förstoppning.

Bittermedlen, t ex vattenklöver, tusengyllenört och pors, utgör en annan stor grupp bland folkmedicinens droger. Bittermedlen förmår stegra aptiten och har sin viktigaste användning vid matsmältningsrubbingar som beror på nedsatt sekretion och motilitet i mage och tarm. En beredning med nära trehundraåriga anor är Hjärnes testamentes droppar. Den

kan fortfarande erhållas på apoteken, receptfritt — den som tycker den är alltför besk kan i stället begära "gallstendroppar" som av kunnigare anses överlägsna Fernet branca.

En annan stor grupp bland folkmedicinerna utgör de urindrivande och urinantiseptiska drogerna. En komposition, "urologte", används fortfarande på vissa urologiska kliniker i Sverige och säljs vid sidan därav fritt som "Professor Ljunggrens örtte".

Äldre läkemedelsformer

I dag tillhandahålls läkemedel för invärtes bruk mestadels som tabletter resp injektionslösning i ampuller. De verk samma beståndsdelarna föreligger i ren (isolerad) form och noggrant doserade. "Naturläkemedlen" bereds däremot vanligtvis enligt äldre principer.

Den enklaste läkemedelsformen är pulver, alltså den torkade och finfördelade drogen. Pulvret kan intagas skedvis i befintligt skick, men vanligare — och angenämare! — är att bereda ett te av det samma. Teerna spelar en viktig roll inom folkmedicinen. Beredningen tillgår så att man slår över hett vatten, låter detta dra någon tid, silar ifrån och dricker. Den tekniska termen för den operationen är att man gör en infusion.

Det är en avsevärd skillnad mellan att inta hela drogen i form av ett pulver och att dricka ett te därav. I det förra fallet får man i sig alla komponenterna i drogen, verksamma såväl som överksamma

är gynnsamma. En del får endast tillverkas då månen är i tilltagande ... Man kunde tro att man kommit över en medeltida föreskrift, men den är faktiskt av i dag!

Tiderna förändras

Tiderna har förändrats. Det folkliga kunskandet har råkat i glömska. Det är beklagligt, ty huskurerna byggde oftast på god iakttagelse, lång erfarenhet och sunt förnuft. I stället har vi blivit alltmer beroende av å ena sidan specialisterna, å den andra "antroposofier" och andra förmenta undergörare.

I takt med nya medicinska upptäckter få vi nya, "kraftigare" läkemedel, ofta med specifik effekt (vilket innebär att de endast är verksamma mot en viss sjukdom). Ibland kan de nya medlen ge märkbara biverkningar och även skador. De godkänns likafullt, nämligen om det kan anses att riskerna står i rimlig proportion till den nytta preparaten kan tänkas medbringa.

Det säger sig självt att sådana preparat måste ordinerats på stränga indikationer. För självmedicinering lämpar de sig minst av allt. Deras kontrast är örtmedicinerna och andra "biologiska medel", som hos oss inte faller under läkemedelsstadgan utan under livsmedelsstadgan!

Handeln med läkemedel är i Sverige underkastad stränga restriktioner. Först och främst krävs registrering (endast i enstaka fall och på speciella grunder beviljas licens) som i sin tur påfordrar om-

fattande dokumentation inte allenast vad den påstådda nyttan beträffar utan också rörande de eventuella riskerna med medicineringen. Innan tillstånd till försäljning meddelas, vill vederbörande myndighet förvissa sig om tillverkarens kompetens inte bara att framställa sin produkt utan även att kontrollera den.

Vid sidan om tillverkarens egen kontroll förekommer en samhällelig sådan.

Registreringen är förenad med kostnader, som kan bli högst avsevärda. Anmälningssavgiften på f n 6 000 kr och de följande årsavgifterna à 3 300 kr utgör här negligerbara poster. Verkligt tids- och därmed kostnadskrävande är t ex att fastställa den kroniska toxiciteten. Om en fabrikanter vid lanserandet av ett nytt läkemedel kommer upp till en totalkostnad av några tiotal miljoner kr, anses han faktiskt ha kommit billigt undan!

Detta alltså om de kontrollerade läkemedlen. Vid sidan härom förekommer också — med myndigheternas något motvilliga medgivande — tillverkning av okontrollerade sådana. Också för denna verksamhet finns regler fastställda. Genom att de faller under livsmedelsstadgan får de inte kallas läkemedel. Varken på förpackningar eller i reklamen får det antydvas att de besitter botande verkan, endast att de kan vara "allmänt välgörande och hälsobringande".

Den för Sverige nästan unika tryckfrihetslagen gör det däremot möjligt att i tidskrifter som t ex Saxons Veckotidning införa artiklar som är ohöljd reklam. Det schweiziska hemligmedlet Bio-Strath (en

sentida avläggare till antikens teriak — med bryggerijäst men förmodligen utan vare sig opium eller huggormskött — som uppges ha inte mindre än 94 beståndsdelar, något som redan det gör det nästan ogörligt att innehållsdeklarera medlet) kallas där "hoppet från Alperna". Man får läsa om vad som hände den schweiziske ingenjören Fritz Pestalozzi, nygift och lycklig. "Under sina 28 år hade han aldrig behövt besöka läkare, aldrig tagit någon form av medicin. Inte ett moln fanns på den lilla familjens himmel."

Så drabbades Fritz av den sällsynta Menières sjukdom, med besvärande yrsel och hörselnedsättning. I Schweiz är den värre. "Läkarna talade rent ut med mig att jag

aldrig skulle kunna bli frisk — och att min intelligens långsamt skulle försvinna." Men när nöden är som störst, är hjälpen som närmast. En god vän gav Fritz undermedlet Bio-Strath som har den egenskapen att "varje cell i preparatet är ett eget litet laboratorium som kan förmås att framställa livsviktiga enzymer, ämnen som kroppen till varje pris behöver för att kunna fungera för full mäsksin".

Fritz blev bra, och om detta skedde oberoende av medicineringen eller tack vare denna vet vi inte. Inte heller vet vi varför i varje berättelse om underkurer sanningsvittnena skall behöva tala osanning.